

Юркевич Ю. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРІВ ЯК ПРАВОВОЇ ФОРМИ ІСНУВАННЯ ОБ'ЄДНАНЬ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

GENERAL-THEORETICAL DESCRIPTION OF A CONTRACT AS A LEGAL FORM OF ASSOCIATIONS OF LEGAL AND PHYSICAL PERSONS IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE

У статті на основі аналізу чинного законодавства України та практики його застосування здійснено загально-теоретичну характеристику договорів як правової форми існування об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України та визначено їх роль у регулюванні відповідних відносин. За результатами дослідження обґрунтовано власну позицію щодо досліджуваної проблематики.

Ключові слова: договір, юридична особа, фізична особа, об'єднання, правочин.

В статье на основе анализа действующего законодательства Украины и практики его применения осуществлено в-теоретическую характеристику договоров как правовой формы существования объединений физических и юридических лиц в гражданском праве Украины и определены их роль в регулировании соответствующих отношений. По результатам исследования обосновано собственную позицию по исследуемой проблематике.

Ключевые слова: договор, юридическое лицо, физическое лицо, объединение, сделка.

On the basis of the current legislation of Ukraine and practice analysis it has been made a general and theoretical description of the contract as a legal form of associations of physical and legal persons in the civil law of Ukraine and also it has been defined their role in the regulation of the relationship. According to the survey the own opinion in these problems has been expressed.

Key words: contract, legal person, physical person, association, agreement.

Вступ. Сфера застосування інституту договору істотно розширена Цивільним кодексом України [1] (далі – ЦК України). Зокрема, вона містить відносини від класичних договорів до їх нових різновидів, які раніше чинним законодавством не були передбачені. Тому існує доцільність дослідження поняття договорів про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб, визначення їх системи та з'ясування правової природи, що дасть змогу охарактеризувати договори як правову форму існування таких об'єднань.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблематики договорів присвятили свої праці багато вчених, серед яких: О.В. Дзера, В.М. Коссак, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, В.Г. Олюха, М.М. Сібільов та багато інших. Водночас у сучасних ринкових умовах та в період реформування вітчизняного законодавства набуває актуальності здійснення загально-теоретичної характеристики договорів, зокрема як правової форми існування об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є здійснення загально-теоретичної характеристики договорів як правової форми існування об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України, а також обґрунтування власної позиції щодо досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Договірний тип виділяють за специфікою матеріаль-

них відносин, що опосередковується договором, або колом юридичних умов, об'єктивно необхідних для утворення договірних зобов'язань. Коли ж договори подібні як за покладеними в їх основу матеріальними відносинами, так і за істотними умовами, вони співвідносяться між собою як різновиди одного і того ж договірних типу. Своєю чергою якщо укладений договір опосередковує два або кілька різновидних відносин та об'єднує умови, об'єктивно необхідні для формування зобов'язань різних типів, він стає змішаним договором [2, с. 37–38].

У ст. 6 ЦК України вміщено низку положень, що стосуються співвідношення актів цивільного законодавства і договору: по-перше, сторони мають право укладати договори, непередбачені актами цивільного законодавства (так звані непонайменовані договори), за умови, що вони відповідають загальним засадам цивільного законодавства; по-друге, в понайменованих договорах сторони на свій розсуд можуть врегульовувати ті відносини, які не врегульовані актами цивільного законодавства; по-третє, сторони в договорах, що укладаються ними, мають право відступати від положень актів цивільного законодавства, врегульовуючи свої відносини на власний розсуд [3, с. 56].

Договором про створення об'єднань фізичних та/або юридичних осіб визнається домовленість двох або більше фізичних та юридичних осіб, спрямована на встановлення, зміну чи припинення їх цивіль-

них прав та обов'язків щодо заснування договірних форм об'єднань із метою одержання прибутку або досягнення іншої правомірної мети. Договори про створення об'єднань фізичних та або юридичних осіб можуть набувати різних організаційних форм, зокрема: засновницького договору, установчого договору, меморандуму декількох осіб, договору про спільну діяльність, інших непомічених договорів тощо.

У літературі зазначено про тотожність понять «договір» та «угода», а також вказано, що не кожний правочин є договором, а лише той, який опосередковує обопільну домовленість двох або більше осіб, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [4, с. 504]. Система цивільно-правових договорів – це складна внутрішня організація побудови структури договорів на основі їх ієрархічного поділу за обраним критерієм на класи, типи, види та різновиди, яка відображає їх диференціацію та взаємопов'язаність [5, с. 10].

Отже, система цивільно-правових договорів є сукупністю їх окремих видів із дотриманням принципів взаємозв'язку і логічної послідовності. Відповідно до цього і система договорів про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб передбачає водночас як існування спільних для них ознак, так і рис, що дозволяють їх диференціювати один від одного.

Здійснюючи загально-теоретичну характеристику договорів про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб, варто вказати, що, виходячи з чинного законодавства України, за наслідками їх укладення може створюватися суб'єкт як зі статусом, так і без статусу юридичної особи.

З інших міркувань здебільшого виходить, що законодавець європейських країн, наділяє в основному статусом юридичних осіб товариства об'єднання капіталів. Так, 97% підприємств у Федеративній Республіці Німеччина зареєстровано в організаційно-правовій формі товариств з обмеженою відповідальністю [6, с. 46]. При цьому за правом Німеччини, Японії, Швейцарії юридичних осіб приватного права поділяють на союзи та установи. Союзи – об'єднання осіб, що мають такі відмінні риси: а) наявність загальної мети, яку визначають члени об'єднання; б) мають структуру, що забезпечує організаційну єдність; в) незалежність існування об'єднання від зміни осіб, які до нього входять. До того ж союзи в названих країнах поділяють на такі, що мають на меті отримання прибутку (господарські союзи), й такі, що не мають на меті отримання прибутку (негосподарські союзи) [7, с. 71]. У Швейцарії союзи – об'єднання осіб, яких іменують корпораціями [8, с. 68]. У Франції до юридичних осіб приватноправового характеру також відносять союзи. Союзи можуть бути таких видів: асоціації, товариства та об'єднання за економічними інтересами. Асоціації Франції – це об'єднання осіб, які не мають на меті отримання прибутку. Їх діяльність спрямована на досягнення соціальних, культурних, наукових, благодійних, тобто ідеальних цілей. Асоціації

у Франції бувають такими, що визнані суспільно корисними (анонімне товариство алкоголіків), та такими, що не визнані суспільно корисними (товариство неблагозвучних прізвись), причому перші з них мають більш широкі права, ніж останні [7, с. 71–72]. Об'єднання ж за економічними інтересами не має безпосередньої мети отримання прибутку. Головне завдання – проведення єдиної економічної політики учасників [7, с. 72].

В.В. Луць усі цивільно-правові договори, що застосовуються у підприємницькій діяльності розподіляє на такі групи: договори про передачу майна у власність, повне господарське відання чи оперативне управління; договори про передачу майна в тимчасове користування; договори про виконання робіт; договори про надання послуг; договори на передачу результатів інтелектуальної діяльності; договори про спільну діяльність, куди належить, зокрема, установчий договір та угоди про науково-технічне співробітництво) [9, с. 39–40].

З іншого боку, Н.О. Саніахметова вважає, що установчий договір слід відрізнити від договору про сумісну діяльність. Основна відмінність установчого договору від договору про сумісну діяльність полягає в тому, що спільні дії засновників здійснюються саме з метою створення нової юридичної особи, у діяльності якої вони потім беруть участь. Вчена вважає за необхідне виділяти установчий договір в окрему групу підприємницьких договорів, відокремлену від договорів про сумісну діяльність [10, с. 33].

З цього приводу варто навести таку правову позицію Верховного Суду України, висловлену в Постанові від 9 грудня 2015 року (справа № 3-1017Гс15):

– договір про заснування товариства з обмеженою відповідальністю не є установчим документом. При цьому договір про заснування товариства з обмеженою відповідальністю не регулює відносини між учасниками товариства під час здійснення його діяльності та припиняє свою дію після досягнення мети – створення та державної реєстрації товариства. Такий договір має відповідати загальним вимогам, які пред'являються до правочинів. Тобто основною метою договору про створення товариства з обмеженою відповідальністю є встановлення та регламентація певних зобов'язальних відносин засновників у процесі створення юридичної особи і до моменту її державної реєстрації;

– у справі, яку розглядали, судами встановлено, що меморандум (угоду про співробітництво) сторони уклали з метою отримання прибутку та його розподілу, для чого кожна зі сторін робить свій внесок (коштами, роботою, передачею прав на об'єкт інтелектуальної власності). При цьому меморандум продовжував діяти після реєстрації товариства, на його виконання складено акти виконаних робіт, прийнято доповнення до меморандуму про розподіл і виведення коштів (прибутку) на особисті рахунки сторін. У доповненнях сторони підтвердили продовження дії умов меморандуму щодо розподілу прибутків і надання повної інформації про рух коштів за проектом. Внески сторін у розвиток спільного

Інтернет-проекту, передбачені меморандумом, не є внесками до статутного капіталу товариства;

– аналіз наведених норм матеріального права у взаємозв'язку з установленими судами обставинами справи, на думку Верховного Суду України, засвідчив про наявність між сторонами в цій справі зобов'язальних правовідносин за договором, який за своєю правовою природою є договором простого товариства, оскільки меморандум не містить істотних умов, передбачених законом для договорів про заснування товариства (порядок заснування, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частки у статутному капіталі кожного з учасників, терміни та порядок внесення вкладів та інші умови), натомість визначає зобов'язання сторін щодо об'єднання своїх вкладів і спільної діяльності з метою одержання прибутку, його розподілу, доступу до інформації щодо діяльності проекту, відповідальності сторін за порушення зобов'язань, їх участь у результатах спільних дій. Враховуючи викладене, суди апеляційної та касаційної інстанцій неправильно застосували норми матеріального права і дійшли помилкового висновку про наявність між сторонами корпоративних відносин у спорі, який розглядається [11].

Водночас, на нашу думку, це слугує тільки підтвердженням того, що установчі договори є різновидами договорів про спільну діяльність. Останні містять широке коло договорів, зокрема як ті, які укладають із метою створення юридичної особи, так і ті, що не передбачають заснування нової юридичної особи. В наведену групу договорів, вважаємо за можливе включити також усі види договорів про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб.

Згідно з ст. 626 ЦК України договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої. Договір є двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору.

Водночас сторони (учасники) договорів про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб не мають зустрічних еквівалентних майнових обов'язків, а тому характеристика їх за цим критерієм не може бути здійснена. З аналогічних міркувань не можна здійснювати їх поділ на оплатні чи безоплатні.

Загальновідомою є правова характеристика договорів залежно від моменту укладення на реальні та консенсуальні. Так, у випадках, коли для укладення договору достатньо тільки згоди сторін з усіх істотних умов у належній формі, договір вважають консенсуальним. Якщо, відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним із моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії (ч. 2 ст. 640 ЦК України) [12, с. 12]. При цьому В.М. Коссак зазначає, що інвестиційні договори можуть бути лише консенсуальними [13, с. 66–67].

На нашу думку, всі договори про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб належать до консенсуальних, адже виходячи із специфіки відносин, які ними опосередковуються, відсутності зустрічних прав та обов'язків у їх учасників, можливість їх укладення і подальшого виконання перебуває у прямій залежності від досягнення згоди щодо всіх істотних умов у належній формі. Продовжуючи вказану проблематику, варто також відзначити, що всі договори, які належать до цієї групи, не можуть бути укладені в усній формі.

Р.А. Майданик указує, що в широкому розумінні під довірчими слід розуміти цивільні правовідносини доброї волі, зміст котрих полягає в наданні права більшого за звичайне, або захисті можливостей без суб'єктивного права, що ґрунтуються на добрій совісті і правових нормах або лише на добрій совісті і виникають за волевиявленням суб'єкта права (фідуціарний заклад, управління майном, дилерський договір), незалежно або всупереч його волі (*negotiorum gestio*, незаконне володіння, кондикційні зобов'язання), а також із недозрілих, вироджених та інших незавершених зобов'язань. У вузькому розумінні, на думку вченого, довірчими є цивільні правовідносини, уповноважений суб'єкт яких (фідуціарій) наділений фідуціарними, надмірними для досягнення мети повноваженнями на умовах правочинів доброї совісті (*obligationes bonae fidei*), зміст котрих визначають не їх умовою, а справжніми намірами сторін, або якщо вони незрозумілі – нормами моралі та правилами професійної етики про добросовісність, розумність і чесну ділову практику, визнаними нормами права або звичаями [14]. Підтримуючи вказану позицію, вважаємо що договори про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб мають фідуціарний характер.

Цивільно-правові договори можуть також належати до ризикових та неризикових. І.С. Тімуш зазначає, що поняття ризикового (алеаторного) договору як орієнтованої на вдачу, збіг обставин, випадок тощо угоди, в якій загальний розмір чи можливість самого існування зустрічного надання на момент укладення невідомий, що поставлено в залежність від включеного до юридичних умов цього правочину випадкового юридичного факту (дія або подія) і може викликати негативний (програші, збитки, шкода), позитивний (виграш, вигода, прибуток) або нульовий економічний результат [15, с. 4].

У теорії і практиці господарювання поняття «ризик» є складним багатofакторним явищем, природа якого знаходиться у взаємозв'язку з такими поняттями, як «невизначеність», «імовірність», «умови невизначеності», «умови ризику» тощо. В економіці «ризик» означає втрати (збитки), імовірність яких пов'язана з наявністю невизначеності (нестачі або недостовірності інформації), а також зиск і прибуток, отримати які можливо лише завдяки діям, пов'язаним із ризиком [16, с. 136]. Виходячи з наведених ознак, договори про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб носять ризиковий (алеаторний) характер.

Не менш важливими залишаються питання з'ясування можливості віднесення договорів про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб до договорів інвестиційного характеру.

Ключовим критерієм ідентифікації договорів інвестиційного характеру є економічна ефективність, тобто віднесення до категорії інвестиційних саме такої групи договорів, під час розповсюдження на яку відповідного регулювання, буде досягнуто оптимальне співвідношення інтересів інвестора і публічних інтересів держави на всіх стадіях здійснення інвестиційних відносин. Виходячи з ключового критерію, названим вище автором були вироблені специфічні кваліфікаційні ознаки інвестиційних договорів: (1) закріплення факту вкладення інвестиції (майна, майнових прав та інших цінностей, що мають ринкову вартість); (2) вкладення здійснюється інвестором безпосередньо в об'єкт інвестування чи шляхом передачі їх реципієнту для реалізації інвестиції; (3) об'єктом інвестування є такі об'єкти підприємницької діяльності, як основні фонди, обігові кошти, статутний фонд; (4) мета – одержання прибутку від використання інвестиції, що може бути зв'язаний із прибутком інвестованого підприємства, а може бути і не зв'язаний, можлива також змішана форма і як правило виражається у відсотках; (5) довгостроковий характер; (6) ризиковий фактор, зв'язаний із довгостроковим використанням інвестиції в підприємницькій діяльності [17].

О.Е. Сімсон у результаті тестування за допомогою ідентифікаційних ознак дійшла до висновку, що до договорів інвестиційного характеру належать договори про спільну інвестиційну діяльність, установчий договір, договір на придбання акцій на первинному ринку цінних паперів не в процесі приватизації, ліцензійні угоди, договір франчайзингу, лізингу, кредитний договір і деякі договори на надання послуг як інвестиції [18].

Згідно з ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [19], інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Серед ознак інвестиційної діяльності в наукових та практичних джерелах виділяють мету одержання прибутку та (або) досягнення іншого корисного результату.

З іншого боку, слід підкреслити, що інвестиційні відносини виникають у тих випадках, коли інвестор – особа, яка вкладає власні, позичкові чи залучені майнові та інші цінності в об'єкти інвестування (вкладник, кредитор, покупець тощо), укладає договір про передачу майна (коштів) учасникам інвестиційної діяльності, які забезпечують реалізацію інвестицій.

Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект.

Однак варто зазначити, що інвестиції у відтворення основних засобів і на приріст матеріально-виробничих запасів здійснюються у формі капітальних вкладень. Зважаючи на це, виходячи із законодавчих положень про інвестиційну діяльність та про режим іноземного інвестування, вважаємо, що під час визначення можливості віднесення договорів про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб до групи договорів інвестиційного характеру, необхідно аналізувати зміст конкретного договору. Так, для прикладу вкладом за договором про спільну діяльність можуть бути ділова репутація, ділові зв'язки і т. п., проте такі не можуть визначатися інвестицією щодо Закону України «Про інвестиційну діяльність». З іншого боку, право постійного користування земельною ділянкою не може бути вкладом за договором про спільну діяльність, хоча інвестиційним законодавством може трактуватися як інвестиція. Подібні правила встановлені законодавством про господарські товариства. Так, забороняється використовувати для формування статутного (складеного) капіталу господарського товариства бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу, векселі, майно державних (комунальних) підприємств, яке відповідно до закону (рішення органу місцевого самоврядування) не підлягає приватизації, та майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, якщо інше не передбачено законом. При цьому забороняється інвестування в об'єкти, створення і використання яких не відповідає вимогам санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних, архітектурних та інших норм, встановлених законодавством України, а також порушує права та інтереси громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом. Зокрема, укладення інвестиційного договору всупереч зазначеним правилам слугуватиме підставою для визнання його недійсним (відповідна правова позиція висловлена в Постанові ВСУ від 16.01.2007 року у справі № 3-4544к06 [20]).

Висновки. Підсумовуючи, варто вказати, що договори про створення об'єднань фізичних та юридичних осіб за своєю правовою природою належать до договорів про спільну діяльність, можуть передбачати діяльність, пов'язану із заснуванням або без заснування суб'єкта із статусом юридичної особи, є консенсуальними, фідуціарними, алеаторними та можуть набувати інвестиційного характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. Иоффе О.С. Обязательственное право [Текст] / О.С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1975.
3. Сібільов М.М. Співвідношення актів цивільного законодавства і договору та базові моделі регулювання договірних відносин за чинним Цивільним кодексом України [Текст] / М.М. Сібільов // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 56–61.
4. Цивільне право України [Текст] : підручник / [за редакцією О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданіка]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.

5. Олюха В.Г. Цивільно-правовий договір : поняття, функції та система [Текст] : автореферат дисертації кандидата юридичних наук : 12.00.03 / В.Г. Олюха ; Київ. Національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
6. Данилькевич Н.И., Федоров О.Н. Международное частное право : Учебное пособие [Текст] / Н.И. Данилькевич, О.Н. Федоров. – Днепропетровск : Арт-Пресс, 1999. – 182 с.
7. Цивільне право України [Текст] : Підручник : У 2-х книгах / О.В. Дзера (керівник авторського колективу), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та інші ; За редакцією О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Книга 1. – 720 с.
8. Скаридов А.С. Международное частное право [Текст] / Александр Станиславович Скаридов. – Спб. : Издательство Михайлова В.А., Издательство Полиус, 1998. – 765 с.
9. Луць В.В. Контракти в підприємницькій діяльності [Текст] / В.В. Луць. – Київ, Юрінком Інтер. – 1999. – 560 с.
10. Саниахметова Н.О. Поняття та класифікація підприємницьких договорів [Текст] / Н.О. Саниахметова // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 31–34.
11. Постанова Верховного Суду України у справі № 3-1017гс15 від 09.12.2015 року [Текст] / Єдиний державний реєстр судових рішень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54513290>.
12. Чабан О. Класифікація договорів, що опосередковують здійснення інвестицій [Текст] / О. Чабан // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 7. – С. 11–14.
13. Коссак В.М. Правові засади іноземного інвестування в Україні [Текст] / В.М. Коссак. – Л., 1999. – 244 с.
14. Майданик Р.А. Проблеми регулювання довірчих відносин у цивільному праві [Текст] : автореферат дисертації доктора юридичних наук : 12.00.03 / Р.А. Майданик. – К., 2003. – 28 с. – Електронний ресурс : [Режим доступу] : <http://revolution.allbest.ru/law/d00435111.html>.
15. Тімуш І.С. Цивільно-правове регулювання ризикових (алеаторних) договорів [Текст] : автореферат дисертації кандидата юридичних наук : 12.00.03 / Київ. Національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 18 с.
16. Матвєєв П.С. Алеаторність інвестиційних договорів як характерна риса інноваційної діяльності (теоретико-правовий аналіз) [Текст] / П.С. Матвєєв // Європейські перспективи. – 2014. – № 10. – С. 135–139.
17. Матюшко П. Правові особливості договорів інвестиційного характеру [Текст] / П. Матюшко // Юридичний журнал. – 2006. – № 10 Електронний ресурс : [Режим доступу] : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2445>.
18. Сімсон О.Е. Правові особливості договорів інвестиційного характеру [Текст] : автореферат дисертації кандидата юридичних наук : 12.00.03 Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право / О.Е. Сімсон. – Х. : Б. в., 2001. – 20 с. // Електронний ресурс : [Режим доступу] : www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
19. Про інвестиційну діяльність [Текст] : Закон України № 1560 від 18.09.1991 // Відомості Верховної Ради України від 19.11.1991. – 1991 р., № 47, Ст. 646.
20. Постанова Верховного Суду України від 16.01.2007 року у справі № 3-4544к06 // Електронний ресурс. – [Режим доступу] : <http://consultant.parus.ua/?doc=04AN4BC4F5>.